

Društvene mreže i COVID-19: širenje ili sprječavanje panike?

Kićinbaći, Tea

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:129699>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-12**



Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)



Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Odjel za komunikologiju

DRUŠTVENE MREŽE I COVID-19: ŠIRENJE ILI
SPRJEČAVANJE PANIKE?

Završni rad

Kandidat: Tea Kićinbaći

Mentor: doc. dr. sc. Jelena Jurišić

Sumentor: dr. sc. Tamara Kunić

Zagreb, 2022.

Sažetak

COVID-19 je bolest uzrokovana novim koronavirusom koji se pojavio u Wuhanu u prosincu 2019.godine. Zbog širenja pandemije promijenio se način na koji trošimo novac, proizvodimo, ali i reagiramo na informacije. S obzirom da živimo u digitaliziranom društvu gdje je uporaba tehnologije intenzivna i prožimajuća, ne iznenađuje da su masovni mediji i društvene mreže imali glavnu ulogu u širenju informacija i dezinformacija o koronavirusu.

Društvenim mrežama, koje su temeljni dio ovoga rada, podrazumijevamo sve platforme koje omogućuju društvenu interakciju te služe za međusobnu povezanost korisnika. Mnoga istraživanja pokazuju negativnu povezanost između popularnog vjerovanja u određeni oblik dezinformacija poznatih kao ‘teorija zavjere’ i vijesti vezanih uz javno zdravlje.

Cilj ovog rada je kroz pregled literature i istraživanja vezanih uz širenje dezinformacija pokazati kako su društvene mreže doprinijele širenju panike i teorija zavjere, ali i poboljšanju mentalnog zdravlja ljudi tijekom pandemije.

Ključne riječi: Covid-19, društvene mreže, dezinformacije, mentalno zdravlje, panika

Abstract

COVID-19 is a disease caused by a new coronavirus which appeared in Wuhan in December 2019. Due to the spread of the pandemic, the way we spend money, produce, and react to information has changed. Since we live in a digitized society where the use of technology is intensive and pervasive, it is not surprising that the mass media and social networks played a major role in spreading information and misinformation regarding the coronavirus.

Social networks, which are a fundamental part of this work, include all platforms that enable social interaction and connection between users internationally. Many studies show a negative association between popular belief in a form of misinformation known as 'conspiracy theory' and public health news.

The aim of this paper is to show, through a review of literature and research related to the spread of misinformation, how social networks have contributed to the spread of panic and conspiracy theories, but also to the improvement of people's mental health during the pandemic.

Keywords: Covid-19, social networks, misinformation, mental health, panic

Sadržaj

1. Uvod.....	5
2. Širenje informacije i lažnih vijesti	6
2.1. Korištenje interneta kao izvora informacija.....	6
2.2. Dezinformacije i društvene mreže	7
2.3. Dezinformacije tijekom Covid-19 pandemije.....	8
3. Nepouzdana i pouzdana izvori informacija.....	11
4. Prednosti i nedostaci društvenih mreža tijekom Covid-19	13
5. Društvene mreže i mentalno zdravlje tijekom pandemije.....	16
6. Zaključak.....	19
7. Popis literature	21

1. Uvod

Usluge temeljene na webu koje korisnicima omogućuju stvaranje javnog ili polujavnog profila unutar omeđenog sustava, artikulaciju popisa drugih korisnika s kojima dijele povezanost te pregled i navigaciju njihovim popisom povezanosti s drugim ljudima, kao i one koje stvaraju drugi unutar sustava, nazivaju se društvene mreže (Ellison i Boyd, 2013: 512). One omogućuju korisnicima da dijele svoja mišljenja, ideje, interese te komuniciraju s ljudima diljem svijeta. Često se koriste kao izvor informacija vezanih uz zdravlje, posebice u vrijeme hitnih situacija u javnom zdravstvu, kao što je pandemija Covid-19.

Pandemija nastaje naglim širenjem određene bolesti na više država, ili kontinenata, u kratkom vremenu (Civilna zaštita, 2020). Covid-19 pandemija uzrokovala je dosad nečuvene smetnje u životima mnogih ljudi. Ljudi su počeli osjećati nelagodu kao rezultat svoje društvene izolacije i povećane opasnosti za vlastiti život. Zbog toga okretali su se društvenim mrežama kako bi ostali u kontaktu s bliskim ljudima i dobili informacije vezane uz Covid-19.

Cilj rada je prikazati doprinos društvenih mreža širenju dezinformacija i panike među ljudima tijekom pandemije Covid-19, kao i prednosti i nedostatke tih popularnih platformi i učinke koje imaju na ljude i njihovo mentalno zdravlje.

U prvom dijelu rada definiraju se informacije i lažne vijesti te se iznose teorijska promišljanja autora koji se bave lažnim vijestima na društvenim mrežama. U drugom dijelu rada daje se pregled nepouzdanih i pouzdanih izvora informacija na društvenim mrežama, a u trećem dijelu navode se pozitivne i negativne strane društvenih mreža koje smo mogli primijetiti tijekom Covid-19 pandemije. Četvrti, i završni, dio rada govori detaljnije o jednoj od negativnih strana društvenih mreža, a to je pritisak na ljude i njihovo mentalno zdravlje.

2. Širenje informacija i lažnih vijesti

Claude E. Shannon i Warren Weaver (1964: 8-10) kažu da informacija prilikom odabira poruke služi kao mjerilo stupnja slobode izbora. Termin informacija u teoriji komunikacije više se odnosi na to koliko bismo mogli reći, nego koliko kažemo. Kada je netko suočen s elementarnom situacijom, ima dvije poruke i mora odabrati jednu tada se proizvoljno kaže da je izabrana informacija povezana s tom situacijom jedinstvo. Prema njima, koncept informacije, za razliku od koncepta značenja, odnosi se na situaciju u cjelini, a ne na pojedinačne poruke. Pri tome je važno napomenuti da dvije poruke, jedna puna značenja, a druga čista besmislica, što se tiče informacija mogu biti ekvivalentne. Shannon i Weaver razvili su model komunikacije koji se sastoji od šest osnovnih elemenata, a omogućuje analizu načina na koji šaljemo i primamo poruke. Započinje sa izvorom informacija koji iz niza mogućih poruka odabire jednu željenu poruku, sastavljenu od pisanih ili izgovorenih riječi, slika, glazbe itd. Odašiljatelj tu poruku uzima i pretvara ju u signal koji se zatim komunikacijskim kanalom šalje od odašiljatelja do prijemnika. Nakon što je signal došao do prijemnika on ga dekodira i vraća u oblik poruke te ju povezuje s odredištem (Shannon i Weaver, 1964: 6-7). Iako su Shannon i Weaver tvrdili da se njihov komunikacijski model ne može primijeniti na ljudsku komunikaciju, on se često koristi u komunikologiji kao prvi most između industrijskog prema informacijskom društvu. U svojoj pojednostavljenoj formi, model je linearan, a komunikolozi ga koriste kako bi se fokusirali na efekte komunikacije, što je i cilj ovoga rada.

Tibor Tóth (2002) razlikuje primarne (izvorne), sekundarne (uputne) i tercijarne (izvedene) informacije. Primarne informacije kreću od autora i predstavljaju nove spoznaje, ideje, doživljaje i misli autora. Takve informacije dolaze do informacijskih stručnjaka, knjižničara i dokumentarista te nakon što ih oni evidentiraju, skraćuju i sažimaju postaju sekundarne informacije. Tercijarne informacije odnose se na informacije koje se mogu pretraživati, selektirati i koristiti (Tóth, 2002).

2.1. Korištenje interneta kao izvora informacije

Prema Eurostatu i zadnjim raspoloživim podacima, koji su iz 2021. godine, preko 5 milijardi ljudi ima pristup internetu, što čini 63% svjetske populacije. U Europskoj Uniji 87% ljudi koristi internet minimalno jednom tjedno, a u Hrvatskoj 80% individualaca koristi internet jednom

tjedno. 46% ljudi unutar Europske Unije primjetilo je netočne ili sumnjive informacije na internetu i društvenim mrežama, a od toga 24% ljudi išlo je provjeriti te informacije. Dok je u Hrvatskoj 62% ljudi primjetilo netočne ili sumnjive informacije, a provjeravalo ih je 22%.

Statistika s Datareportala, zaključena sa siječnjom 2022. godine, pokazuje da 4,65 milijardi ljudi ima, i koristi, društvene mreže što čini 58,4% svjetske populacije. Dok je u zadnjih 12 mjeseci broj korisnika društvenih mreža porastao za 10%. Prosječno vrijeme provedeno na društvenim mrežama je 2 sata i 27 minuta, a najkorištenije društvene mreže su Facebook (2.9 milijuna korisnika), YouTube (2.6 milijuna korisnika), Whatsapp (2 milijuna korisnika) i Instagram (1.5 milijuna korisnika).

2.2. Dezinformacije i društvene mreže

Društvene mreže pokazale su se kao platforme koje imaju utjecaj na širenje velikih količina nefiltriranog sadržaja i često neprovjerenih informacija te su postali mjesto za širenje dezinformacija i lažnih vijesti. Jacinta i Vitomir Grbavac (2014: 207) kažu da su glavna obilježja društvenih mreža “univerzalna komunikacijska sredstva i tehnike, kao i zajednički interes koji drži grupe ljudi zajedno i samim time daje popularnost svim društvenim mrežama današnjice”.

Ion Mihai Pacepa i Ronald J. Rychlak smatraju da se pojam dezinformacija može shvatiti kao koncept povezan s lažnim vijestima te se dezinformacije mogu definirati kao informacije koje su lažne ili pogrešne, a šire se i cirkuliraju namjerno, s ciljem obmane. Taj cilj obmane najčešće je politički, društveni ili osobni (prema Cover, Haw, Thompson, 2022: 22).

Andrew Duffy, Edson Tandoc i Rich Ling (2019) definirali su lažne vijesti kao sadržaj koji kopira istinite, legitimne vijesti na suptilan način kako bi se privukla javnost da povjeruje u njih. U svom istraživanju lažne vijesti smatraju neistinitim informacijama, uključujući glasine, prevare, teorije zavjere, mitove, obmanjujuć i pogrešan sadržaj, namjerno ili nenamjerno proširen na platforme društvenih mreža. Došli su do zaključka da se dijeljenje vijesti na društvenim mrežama provodi kako bi se pridonijelo društvenoj koheziji te da su pojedinci koji se time bave motivirani emotivnim utjecajem i značajem koju vijest može imati na primatelja (Duffy, Tandoc, Ling, 2019). Također, utvrdili su da pojedinci koji žele biti informirani mogu uzrokovati primanje i

propagiranje lažnih vijesti na društvenim mrežama. Osim što su sredstvo širenja informacija, društvene mreže služe i kao alat koji skraćuje vrijeme potrebno za prenošenje znanja.

Rob Cover, Ashleigh Haw i Jay Daniel Thompson (2022: 30) sugeriraju da postoje tri različite motivacije za stvaranje lažnih vijesti: (1) politička motivacija, na primjer, stvaranje lažnih priča s ciljem diskreditiranja suparničkih kandidata za vrijeme izbora; (2) ekonomska motivacija, na primjer, širenje priča na društvenim mrežama kako bi se skupili pregledi na YouTube-u i samim time zaradilo; (3) motivacija s ciljem ostvarenja vlastitog zadovoljstva u pokušaju stvaranja problema, bez političkog i ekonomskog dobitka.

Soroush Vosoughi, Deb Roy i Sinan Aral (2018: 28-32) napravili su istraživanje na Twitteru u kojemu su došli do zaključka da se lažne vijesti brže šire na društvenim mrežama, točnije Twitteru u njihovom istraživanju, nego vijesti tradicionalnim medijima. Kao razlog tome naveli su činjenicu da ljudi re-tweetaju lažne vijesti i distribuiraju ih dalje. Njihovo istraživanje pokazalo je da lažne vijesti imaju 70% veću vjerojatnost da će biti re-tweetane nego istinite priče. Uz to, potrebno je oko šest puta više vremena da istinite priče dođu do 1500 ljudi nego lažne priče da dođu do istog broja ljudi.

Brian Winston i Matthew Winston (2021: 182) kažu da je važno ne naglašavati ulogu interneta u lažnim vijestima jer lažne vijesti nisu ništa novo, kao ni njihovo postojanje, karakteristike, utjecaj, priroda, niti moć koju navodno imaju. Smatraju da internet nije stvorio lažne vijesti i da ih samim time ne može ni ispraviti. Time ne misle da ne bismo trebali obratiti pozornost na to kako je internet uključen u problem, nego da moramo paziti da ne izdvojimo internet ili značajke Weba 2.0 kao uzrok svih trenutnih problema. Takav način razmišljanja može nas navesti na odustajanje jer stvaramo netočnu pretpostavku da na internet ne mogu utjecati regulacije i reforme, ili nas može natjerati da zahtijevamo drastične reforme vezane uz internet kako bismo riješili cjelokupnu situaciju. Prema njima, doba interneta u kojemu živimo, u određenoj mjeri može utjecati i pogoršati problem, međutim, internet ne mijenja oblik već postojećeg problem. Kao primjer toga da je takav problem bio prisutan i prije interneta autori navode činjenicu da su ljudi u Europi palili, ili na druge načine, pogublivali žene jer su vjerovali da su vještice, bez ikakvog utjecaja Facebooka, Twittera ili drugih društvenih mreža. Ljudi su oduvijek vjerovali, pričali i širili razne alternativne interpretacije činjenica, kao i laži, iz različitih razloga i u mnogim okolnostima te će se tako i nastaviti (Winston i Winston, 2021: 190).

Michael Gottlieb i Sean Dyer (2020:640) ističu da je ključno za pružatelje informacija da budu u tijeku s promjenama i dokazima zbog ubrzanog mijenjanja informacija, što društvene mreže omogućuju svojim korisnicima. Upravo to skraćeno vrijeme prenošenja znanja i informacija omogućuje korisnicima analizu i raspravu u stvarnom vremenu, nedugo nakon objavljivanja istih.

Kako bi se doskočilo velikoj količini dezinformacija, Rupali Jayant Limaye et al. (2020: 277) ističu da provjeravanje činjenica, uklanjanje lažnih ili zastarjelih informacija na društvenim mrežama može biti učinkovit način za “čišćenje” društvenih mreža od dezinformacija. Uklanjanje dezinformacija može pomoći korisnicima društvenih mreža da prikupljaju i šire točne informacije, istovremeno pomažući im da ostanu sigurni. Navode da bi sadržaji trebali biti regulirani tako da dopuštaju različite glasove, uključujući glasove kritične prema vladinoj politici, dok istovremeno održavaju kontrolu valjanosti i autentičnosti. Pri postavljanju ovakvih standarda važno je očuvati ulogu društvenih mreža kao platformi za otvorenu i kritičku javnu raspravu, uključujući neslaganja o tome kako vlada ili svjetske zdravstvene agencije odgovaraju na pandemiju (Limaye, 2020: 278).

2.3. Dezinformacije tijekom Covid-19 pandemije

Covid-19 je zarazna bolest uzrokovana virusom SARS-CoV-2, a prvi put se javila u Wuhanu, Kini, u prosincu 2019. godine. Širi se pomoću kapljica koje se stvaraju tijekom kihanja i kašljanja kod ljudi koji primjećuju simptome zaraze, ali se mogu stvarati i kod ljudi prije nego primjete simptome. Kako bi se u svijetu smanjilo širenje virusa društvo je savjetovano da se drži podalje od gužvi i bliskog kontakta s bolesnim osobama, redovito pere ruke, dezinficira i provodi respiratornu higijenu (Özdemir, 2020: 242-243).

Tijekom Covid-19 pandemije zdravstvu je bila olakšana izravna komunikacija s javnošću, kao i dijeljenje informacija koje su se prije objavljivale u medicinskim časopisima. Dokaz ovoga su zdravstveni radnici koji imaju profile na društvenim mrežama na kojima ih prati veliki broj sljedbenika koji nisu liječnici. Oni koriste društvene mreže kako bi povećali svijest o zdravstvenim krizama i zdravstvenim potrebama javnosti. Uz to, ostvaruju otvorenu komunikaciju i raspravu pri čemu mogu identificirati i pobiti lažne informacije koje se šire društvenim mrežama (Gottlieb i Dyer, 2020: 640) Istovremeno, omogućeno je slavnim osobama, influencerima, općenito utjecajnim ljudima s većim brojem pratitelja (medicinskim i nemedicinskim osobama) da imaju

utjecaj na širenje informacija svojim sljedbenicima bez obzira na točnost njihovih informacija. To može dovesti do brzog širenja netočnih informacija koje mogu uzrokovati štetu ili izazvati paniku među ljudima. (Gottlieb i Dyer, 2020: 641) Samo jednim postom na Instagramu, Facebooku, Twitteru i drugim društvenim mrežama istaknuti "influenceri", od vođa država do slavni osoba, mogu imati ogroman utjecaj na živote ljudi prenoseći znanstvene informacije milijunima ljudi bez provjere činjenica.

Tijekom pandemije Covid-19, Twitter, Facebook i druge platforme poduzele su mjere za suzbijanje dezinformacija, ali su naišle na znatne kritike da se dezinformacije još uvijek distribuiraju na popularnim stranicama i grupama. U kojoj mjeri dezinformacije nastavljaju teći na tim platformama, utječu na vjerovanja i ponašanja ljudi još uvijek ostaje nepoznat (Kouzy et al., 2020). Ramez Kouzy et al. (2020) napravili su istraživanje u kojemu su pokušali analizirati količinu dezinformacija koje su se širile na Twitteru 27. veljače 2020. godine. Njihova analiza bila je ograničena na objave na engleskom jeziku koje su podijeljene dalje najmanje pet puta. 24,8% objava sadržavalo je krive informaciju, a 17,4% objava sadržavalo je neprovjerene informacije. Nadalje, objave koje su došle od neprovjerenih računa na Twitteru uključivale su više dezinformacija u usporedbi s onima koje su objavili provjereni računi. Također, poslovni, vladini, novinarski, zdravstveni računi imali su nižu stopu dezinformacija od neformalnih i osobnih računa. Uz to, pokazalo se da je izraz "Corona" bio povezan s višom stopom krivih informacija nego izraz "Covid-19". Njihovo istraživanje pokazalo je da je udio dezinformacija i neprovjerenih informacija zastrašujuće visok. Zaključili su da se dezinformacije mogu s lakoćom širiti na društvenim mrežama što ugrožava javnu sigurnost u vrijeme kada su svijest i odgovarajuće preventivno djelovanje najvažniji. Napominju da javno zdravstvo i vlade trebaju prepoznati tu prijetnju i pokrenuti mjere kako bi osigurale istinitost informacija koje kruže na društvenim mrežama. Smatraju da bi se dezinformacije mogle obuzdati, opovrgnuti i zamijeniti činjenicama ponuđenim u medicinskim časopisima i točnim informacijama kroz svjetsku suradnju i multidisciplinarna savezništva (Kouzy et al., 2020).

Kada promatramo fenomen lažnih vijesti na društvenim mrežama, možemo vidjeti da znanje o infodemiji utječe na živote ljudi diljem svijeta, što dovodi do nepovjerenja prema autoritetima, istraživačima i medicinskim stručnjacima. Ovo nepovjerenje može negativno utjecati na živote i zdravlje ljudi. Uspon društvenih mreža promijenio je način na koji percipiramo i

obrađujemo informacije. Također, za mnoge su društvene mreže postale glavni izvor vijesti jer nikada nije bilo tako jednostavno pristupiti, objaviti i podijeliti informacije. Međutim, važno je provjeriti informacije prije nego ih podijelimo, odvojiti dodatnih nekoliko sekundi da pregledamo izvor ili pročitati tekst u cijelosti kako bismo razlikovali točne informacije od pogrešnih.

3. Nepouzdana i pouzdana izvori informacija

U slučajevima prirodnih katastrofa i kriza pokazalo se da se upotreba društvenih mreža drastično povećava, jer se informacije moraju prenijeti što brže, kao što možemo vidjeti i za vrijeme Covid-19 pandemije (Gottlieb i Dyer, 2020: 640).

Rupali Jayant Limaye et al. (2020: 677) kažu da se ideja legitimizacije promijenila kada se radi o društvenim mrežama. Korisnici društvenih mreža imaju sve više povjerenja u izvore unutar svojih vršnjačkih mreža i njih vide kao mjerodavne izvore informacija. Kada se informacija širi dalje društvenim mrežama ona poprima još veću legitimnost. Ovakav način dijeljenja i potvrđivanja informacija je suprotna metodama u kojima su posrednici informacija kontrolirani, npr. tradicionalni mediji, koji imaju specijalizirana znanja i odgovornosti vezane uz provjeru informacija kao i dijeljenje iste. Autori ukazuju na to da je ovaj noviji model dijeljenja informacija postao pokretačka značajka kada govorimo o načinu na koji se javne informacije vezane uz zdravlje i medicinu proizvode i dijele te zaključuju da su se pojedinci tijekom Covid-19 pandemije okrenuli toj novoj digitalnoj stvarnosti za smjernice i informacije (Kouzy et al., 2020).

Mediji su udružili snage u borbi protiv dezinformacija promicanjem autoritativnog sadržaja i širenjem važnih ažuriranja koje koordiniraju vladine zdravstvene agencije diljem svijeta. Primjerice, Twitter je zatvorio 1,5 milijuna računa koji su koristili uvredljivo i manipulativno ponašanje dok su spominjali Covid-19 (Gottlieb i Dyer, 2020: 641). Profesionalci koji mogu identificirati informacije, označiti recenzirane radove te filtrirati lažne informacije trebali bi regulirati profile na društvenim mrežama. Autori bi, također, trebali biti svjesni svojih dužnosti, jer ćemo samo zajedničkim radom moći iskoristiti sve prednosti društvenih mreža, a da ne podlegnemo dezinformacijama (Ahmed, 2020: 1). Depoux et al. (2020) naglasak stavljaju na razmjenu uravnoteženih informacija što je više moguće za promicanje 'učenja' i pozicioniranja

potrošača kao nužnog aktivnog sudionika u puno kompliciranijem zdravstvenom informacijskom okruženju kao glavnu komponentu za povoljan učinak na društvenim mrežama (Depoux et al., 2020). Na primjer, Chan et al. (2020: 2) razvili su infografiku o upravljanju dišnim putovima pacijenata koji sumnjaju na Covid-19 ili im je potvrđen Covid-19. Tu infografiku dijelili su putem Twittera i WeChata. Osim što je ta distribucija omogućila prilagodbu infografike posebnostima različitih zdravstvenih ustanova i usklađivanje s lokalnim praksama država, zaprimljeni su i zahtjevi za prijevodom na više od deset jezika, koji su roku od 10 dana dovršeni i stavljeni na raspolaganje za korisnike.

Jedna velika prepreka širenju informacija na društvenim mrežama su "filter mjehurići" - koncept koji je skovao Eli Pariser. On opisuje "personalizirani ekosustav" usmjeren prema korisniku, u kojem algoritmi predviđaju korisnikove preferencije i proizvode rezultate koji su slični njihovim lajkovima i zanimanjima na temelju podataka prikupljenih od istog korisnika. Ti "filter mjehurići" stvaraju petlju sličnog sadržaja, sprječavajući korisnika da vidi druge izvore informacija koje su suprotne onome što inače traži i čita. Ovaj princip može se primijeniti na bilo koji scenarij ili stanje koje se traži na internetu ili na stranicama društvenih mreža kao što su Facebook, Twitter, Instagram (prema: González-Padilla, D.A. i Tortolero-Blanco, L., 2020: 121).

Brian Winston i Matthew Winston (2021: 185) smatraju da algoritmi online društvenih mreža, koji nas izlažu samo onome što mi želimo vidjeti i nikada nam ne pokazuju ono što ne želimo, jednostavno nisu uopće važni. Oni kažu da je naš mozak sposoban poprilično točno procijeniti "objektivnost", "pristranost" i sam odgovoriti na jednostavna pitanja, npr. "Je li ovo vrijedno moga vremena i čitanja?" Također, iznose ideju da možda nije bitno ako nam se ne pokažu alternativna stajališta jer bismo ih uglavnom odbacili zato što smo već formirali svoja mišljenja.

Bitno je zapamtiti da su mediji, kao i javnost, uvijek u potrazi za novim pogledima na vijesti i stručnjacima koji mogu podijeliti svoja mišljenja i uvide. Međutim, ni oni ne znaju uvijek jel netko od izvora izašao iz svog područja stručnosti i jesu li sve informacije provjerene. Spomenuli smo da postoje mnogi nepouzdana izvori vijesti i različite vrste dezinformacija, kao rezultat, tvrtke društvenih mreža poduzimaju mjere za borbu protiv toga. Na društvenim mrežama postoje koraci koje možemo poduzeti da ih prijavimo. Ako se potrudimo na ovaj način boriti protiv lažnih vijesti možemo dramatično poboljšati svoje online iskustvo i smanjiti utjecaj lažnih vijesti na nas.

4. Prednosti i nedostaci društvenih mreža tijekom Covid-19

Zbog strogih mjera fizičkog distanciranja ljudi su se još više okrenuli internetu i društvenim mrežama kako bi održali povezanost s drugim ljudima, olakšali ljudsku interakciju te mogli dobivati i dijeliti informacije o virusu. Covid-19 pandemija posebno je istaknula koliko snažno širenje informacija može utjecati na ponašanje ljudi i promijeniti učinkovitost protumjera koje primjenjuju vlade. Platforme društvenih mreža pokazale su da pružaju izravan pristup neviđenoj količini sadržaja i mogu pojačati glasine, kao i upitne informacije.

S jedne strane, društvene mreže daju priliku medicinskom osoblju, stručnjacima i zdravstvenoj organizaciji da potaknu svjesnije donošenje odluka vezanih uz zdravlje i liječenje. S druge strane, omogućuju širenje lažnih i obmanjujućih informacija. Posebice tijekom ovakve pandemije kada mogu postati nesigurno mjesto koje može uzrokovati opasnosti u javnom zdravstvu (Obiala J. et al., 2021: 182).

Kada krenemo uspoređivati pandemiju španjolske gripe i Covid-19, španjolska gripa je usmrtila 50-100 milijuna ljudi diljem svijeta tijekom 1918. i 1919. godine, a pandemija Covid-19 nešto manje od 7 milijuna ljudi od 2020. do danas (Worldometer). Međutim, pandemija Covid-19 eksponiranija je i utjecajnija što se tiče informacija. Povjesničari tvrde da je razlog zbog čega španjolska gripa nije ostavila više traga u javnosti Prvi svjetski rat koji ju je zasjenio. Čak je karakterizirana kao "zaboravljena pandemija" zbog presudne uloge koju je ratna propaganda imala u to vrijeme (Lima et al., 2020). Jackson Kushner (2020) spominje izvješće iz Minneapolisa koje je pokazalo da su ključne informacije o virusu španjolske gripe do javnosti dolazile prvenstveno putem poštarskih radnika, izviđača i učitelja. Covid-19 prva je globalna pandemija otkad postoje društvene mreže koji su uvelike pomogli u širenju informacija. Međutim, ljudi su preplavljeni informacijama koje primaju na svoje pametne telefone putem platformi društvenih mreža te je pronalaženje pouzdanih izvora informacija o Covidu-19 izazovno. Autor ističe da su se ljudi na početku Covid-19 pandemije borili za što više informacija te su postali podložniji lažnim tvrdnjama koje su se nekad pokazale opasnim. Zaključuje da nismo živjeli samo u pandemiji, nego i u "infodemiji" (Kushner, 2020). Infodemija je velika količina informacija o nekom

problemu, u ovom slučaju o pandemiji, u kojoj je zbog velikog opsega informacija teže pronaći rješenje (Dokler, 2020). Tijekom zdravstvene krize, kao što je Covid-19, infodemija može prikriti točne informacije i omogućiti lakše širenje dezinformacija.

U članku *Building trust while influencing online Covid-19 content in the social media world* (2020: 277) spominje se da su znanstvene dezinformacije za vrijeme pandemije aktivno korištene kao propaganda u svrhu postizanja destabilizacije povjerenja u vladu i kao političko oružje. U prvih par mjeseci, od početnih slučajeva Covid-19, počeo se širiti veliki raspon dezinformacija tradicionalnim medijima i društvenim mrežama, što može imati, i imalo je, fatalne posljedice. Kao primjer ovoga autori navode širenje preuranjenih dokaza i krive informacije koji ukazuju na to da je klorokin učinkovito liječenje Covid-19. Također, autori ukazuju na to da za razliku od razotkrivenih dezinformacija od strane aktivista protiv cjepiva, naše razumijevanje Covid-19 stalno se razvija i dolazi do novih otkrića. Iz tog razloga, ono što se smatra dezinformacijom u jednom trenutku, osjetljivo je na nova znanstvena otkrića i može biti dokazano ili pobijeno kao dezinformacija u drugom trenutku, što rezultira otežanim uklanjanjem pogrešnih informacija. Zaključuju da je razlikovanje točnih informacija od pogrešnih, u današnje vrijeme gotovo nemoguće (Limaye, 2020: 277).

Daniel A. González-Padilla i Leonardo Tortolero-Blanco (2020: 120-121) ističu da su se platforme društvenih mreža pokazale korisnima široj javnosti u održavanju komunikacije s prijateljima i obitelji kako bi se spriječila izolacija i dosada, koji su povezani s tjeskobom i dugotrajnim stresom zbog čega su postale i važna preporuka za smanjenje lošeg psihološkog utjecaja izolacije kod kuće. Također, autori govore da u Covid-19 eri društvene mreže imaju značajnu prednost u smislu brzog prijenosa edukativnog sadržaja. Kada se radi o publikacijama, studije su pokazale da dijeljenje znanstvene literature na platformama društvenih mreža (Facebook, Twitter, Instagram, itd.) povećava broj preuzimanja, upita i citiranja ovih članaka. Ovo je bitno u slučaju pandemije Covid-19, jer su to karakteristike koje su nedvojbeno omogućile brzo širenje znanja diljem svijeta, kao i značajno skraćeno vrijeme uređivanja, koje od izbijanja pandemije zna trajati par mjeseci ili čak par tjedana. Osim toga, autori navode i povećanu mogućnost organiziranja zajedničkih istraživačkih inicijativa, upitnika i istraživanja u više različitih centara, gradova, ili država. Nadalje, platforme društvenih mreža mogu pomoći u kontinuiranom medicinskom obrazovanju održavanjem webinarima uživo ili snimljenih na

platformama kao što su YouTube, Skype, Zoom ili Microsoft Team (González-Padilla, D.A. i Tortolero-Blanco, L., 2020: 121)

Gottlieb and Dyer (2020: 640), također, govore da društvene mreže omogućuju interakciju online časopisa sa stručnjacima, omogućuju dijeljenje podataka na globalnim platformama te održavanje webinarima i video konferencija. Prenos znanja u smanjenom vremenu koje pružaju društvene mreže omogućava zdravstvenim radnicima da analiziraju i raspravljaju o literaturi u stvarnom vremenu i rješavaju unutarnje i vanjske valjanosti nalaza. Depoux et al. (2020) navode da su društvene mreže i mnoštvo njihovih alata znatno promijenili način kriznog upravljanja tijekom posljednjih godina. Medicinsko osoblje brže utječe na stavove i ponašanja javnosti, na primjer, samoizolacija, pranje ruku, pristup zdravstvenoj skrbi, svijest o bolesti i njezinim simptomima. Osim toga, ima i više doprinosa na važne odluke donesene tijekom izbijanja, na primjer mjere karantene, razvoj novih cjepiva, međunarodno koordinirani odgovori.

Sakir Ahmed (2020) smatra da se ankete i svijest o zdravlju mogu promovirati putem društvenih mreža, da urednici društvenih mreža mogu koristiti popularne online platforme za dijeljenje ispravno provjerenih i nekonfliktnih članaka iz časopisa. Spominje i da se u zemljama sa srednjim i niskim prihodima, platforme društvenih mreža mogu koristiti kao mjesta za telekonzultacije. U medicinskom obrazovanju društvene mreže postaju sve značajnije te Ahmed (2020) primjećuje da imaju potencijal pomoći u rješavanju rodne podjele u medicini.

Jaffar Abbas et al. (2021: 1926-1927) spominju da su medijske platforme podržale te omogućile virtualno učenje i podučavanje. Kako bi se smanjila mogućnost širenja zaraze Covid-19, većina država uvela je ograničenja izravnog fizičkog kontakta i poučavanja licem u lice na svim obrazovnim razinama. Kako bi bolje služile svojim studentskim zajednicama, obrazovne institucije gotovo su odmah prihvatile online poučavanje, učenje i virtualno obrazovanje, u čemu su glavnu ulogu imale medijske platforme.

Među nedostacima González-Padilla i Tortolero-Blanco (2020: 121) navode mogućnost da su dostavljene informacije zastarjele, manjkave, pogrešne, nebitne za naše okruženje ili čak lažne. Uz to, spominju sposobnost društvenih mreža da prenose pogrešne, alarmantne ili pretjerane informacije kao najgori nedostatak. One mogu stvoriti strah, napetost, očaj i tjeskobu kod osoba s ili bez temeljnih psihijatrijskih problema. Čak je i istraživačka skupina izradila i potvrdila ljestvicu pod nazivom "Skala straha od Covid-19" kako bi procijenila razinu stresa i anksioznosti u

populaciji i uspostavila odgovarajuće mjere za sprječavanje nastavaka kao što je posttraumatski stresni poremećaj (PTSP), što je bio predmet istraživanja Wanga et al. (2020) u Kini. Proveli su online anketu s 1210 odgovora i otkrili da 53,8% ispitanika smatra psihološki utjecaj epidemije umjerenim ili teškim. U nekim mjestima u svijetu, poput Indije, Ujedinjenog Kraljevstva, Njemačke i Italije, već su zabilježene teže bolesti ili incidenti, poput samoubojstava (Wang et al., 2020: 5).

Društvene mreže pokazale su svoje prednosti i nedostatke tijekom Covid-19 pandemije. Odgovorno ponašanje za vrijeme korištenja društvenih mreža može pomoći tijekom pandemije brzim širenjem novih važnih informacija, dijeljenjem dijagnostičkih protokola, protokola liječenja kao i uspoređivanjem različitih pristupa iz drugih dijelova svijeta kako bismo ih prilagodili našem okruženju i resursima koji su nama dostupni. Loša strana je moguće širenje lažnih podataka, mitova i pesimističnih informacija koje, u kombinaciji s karantenskim stanjem, mogu dovesti do tjeskobe, stresa i depresije. Zbog ovoga, preporučava se izbjegavati doprinos infodemiji i odgovorno koristiti društvene mreže prilikom širenja informacija.

5. Društvene mreže i mentalno zdravlje tijekom pandemije

Kao što smo dosad spomenuli, ljudi su se tijekom pandemije sve više okretali društvenim mrežama kako bi ostali povezani s bližnjima, prijateljima i svijetom te kako bi dobivali potrebne informacije vezane uz pandemiju Covid-19.

Jaffar Abbas et al. (2021: 1927) ističu da je pandemija Covid-19 napravila ogroman pritisak na pojedince i stvorila zabrinutost vezanu uz zdravlje, što je dovelo do porasta upotrebe društvenih mreža jer ljudi traže pouzdane zdravstvene informacije. Prema njihovom istraživanju pretjerano korištenje društvenih mreža tijekom globalne zdravstvene krize može biti korisno za dobivanje emocionalne podrške, informacija i podrške vršnjaka, ali istovremeno uzima danak na mentalno

zdravlje. Također, došli su do zaključka da periodičan predah i odmak od društvenih mreža može biti jedan od načina održavanja mentalnog zdravlja kada su ljudi suočeni s pandemijom Covid-19.

Gordon J.G. Asmundson i Steven Taylor (2020: 1) govore o porastu razine zdravstvene tjeskobe nakon izlaganja društvenim mrežama i objavama o bolesti i pandemiji. Budući da anksioznost može usmjeriti pozornost i potaknuti korištenje mjera zaštite zdravlja, ona može biti korisna i prilagodljiva u umjerenim količinama (npr. pranje ruku i održavanje društvene distance). Međutim, neki ljudi mogu doživjeti pretjeranu i beskorisnu tjeskobu kao reakciju na prijetnju pandemijom (Asmundson i Taylor, 2020: 1). Ljudi s visokom zdravstvenom anksioznošću ponekad percipiraju bezopasne tjelesne promjene i osjete kao opasne. Osoba s visokom zdravstvenom anksioznošću može pogrešno protumačiti benigne bolove u mišićima ili kašalj kao pokazatelje da je bolesna tijekom izbijanja virusa, ovisno o prethodnim iskustvima s bolesti i dostupnim informacijama o sadašnjoj epidemiji - što kao rezultat povećava njihovu anksioznost (Asmundson i Taylor, 2020: 1).

Rezultati istraživanja Nan Zhao i Guangyu Zhou (2020) otkrili su značajnu vezu između korištenja društvenih mreža povezanih s pandemijom i lošeg mentalnog zdravlja (tj. sekundarnog traumatskog stresa, depresije i anksioznosti). Sekundarni traumatski stres je poremećaj do kojeg dolazi kao posljedica neizravnog izlaganja traumi (Hayek). Istraživanje Zhaoa i Zhoua (2020: 1029-1031) pokazalo je da je, za razliku od drugih medija, korištenje društvenih mreža posebno pridonijelo sekundarnom traumatskom stresu, očaju i anksioznosti. Platforme društvenih mreža korištene su za generiranje i širenje informacija s individualnim tumačenjima, što može rezultirati širenjem glasina, zavjera ili lažnih informacija. Ljudi u pandemijskom okruženju imaju veliku potrebu razumjeti učinke katastrofe, a društvene mreže zadovoljavaju tu potrebu usmjeravajući korisnike na stvarne, privatne informacije (kao što su kratki videozapisi, blogovi koji dokumentiraju Covid-19) koje su dali oni koji su bili izravno izloženi bolesti. To ljudima može olakšati da prisvoje negativne osjećaje od drugih koji ih izražavaju na društvenim mrežama. Također, stalna ekspanzija lošim vijestima vezanima uz Covid-19 pandemiju izlaže ljude opasnosti od depresije (Zhao i Zhou, 2020: 1030-1032).

Brailovskaia i Margraf (2021: 3-4) smatraju da je opterećenje s Covid-19 bitno povezano s osjećajem kontrole, simptomima anksioznosti i ovisnošću o društvenim mrežama. Njihovi rezultati pokazuju da osjećaj kontrole igra ulogu u posredovanju odnosa između opterećenja

Covid-19 i korištenja društvenih mreža koji izaziva ovisnost. Što je veći teret, to je manji osjećaj kontrole, a povećano je korištenje društvenih mreža što izaziva ovisnost. Autori napominju da se potencijalni štetni učinci Covid-19 na mentalno zdravlje, koji su povezani s društvenim mrežama mogu svesti na minimum. Za početak, kako bi se promicala svijest o potencijalnim štetnim učincima prekomjerne aktivnosti na društvenim mrežama ključno je javno objaviti nedavne i prošle rezultate istraživanja jer ljudi nisu svjesni koliko korištenje društvenih mreža može utjecati na zdravlje. Zatim, važno je povećati osjećaj kontrole kod svake osobe i umanjiti simptome brige. Prema literaturi koja je trenutno dostupna, svjesno smanjenje dnevnog vremena provedenog na društvenim mrežama znatno smanjuje simptome anksioznosti (Brailovskaia i Margraf, 2021: 4-5).

Junling Gao et al. (2020: 2-5) također ističu da preopterećenje (pogrešnim) informacijama na društvenim mrežama može imati negativne učinke na nečije mentalno zdravlje. Osim toga, prema ranijim istraživanjima, izloženost masovnoj traumi putem društvenih mreža može povećati stope pojave simptoma posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP). Njihovo istraživanje nastoji izvijestiti o povezanosti dvaju značajnih mentalnih poremećaja – depresije i anksioznosti, i izloženosti društvenim mrežama tijekom izbijanja Covid-19, među kineskom populacijom. Rezultati koje su dobili u skladu su s prijašnjim istraživanjima koja pokazuju da izlaganje javnosti izvanrednim situacijama kao što su potresi, tsunamiji, izbijanje ebole, i SARS može rezultirati problemima javnog mentalnog zdravlja. Prema rezultatima ovog istraživanja, 82% pojedinaca često koristi društvene mreže, a česta upotreba i izlaganje na društvenim mrežama povezani su s većim rizikom za razvijanje anksioznosti ili kombinacije depresije i anksioznosti. Korelacija između česte izloženosti društvenim mrežama i mentalnog zdravlja autori objašnjavaju s dva čimbenika. Dezinformacije i obmanjujuće priče o pandemiji preplavile su društvene mreže tijekom izbijanja Covid-19 i potaknule iracionalne brige među mnogim korisnicima na internetu, što može zbuniti pojedince i utjecati na mentalno zdravlje ljudi. Osim toga, puno ljudi koristi društvene mreže kako bi prenijeli svoje negativne emocije poput straha, brige, nervoze, tjeskobe i tako dalje, što automatski može prenijeti te negativne emocije i na ostale korisnike. Zaključno, njihovo istraživanje pokazuje da su problemi mentalnog zdravlja vrlo rasprostranjeni i u pozitivnoj korelaciji s čestom izloženosti društvenim mrežama tijekom pandemije Covid-19 (Junling Gao et al., 2020: 6-8).

Panika, očaj, umor, strah od zaraze te briga o nama bližnjima povećavaju psihološki stres i emocionalno preopterećenje pri ispitivanju potencijalnih rizika od dezinformacija. Kao što smo vidjeli, u pandemiji Covid-19, sklonost stanovništva širenju lažnih informacija ili glasina u izravnoj je povezanosti s pojavom anksioznosti, depresijom i drugim mentalnim bolestima.

6. Zaključak

Tijekom Covid-19 pandemije spoznali smo u kojoj mjeri širenje informacija može djelovati na ljude, da uz pouzdane izvore postoje i mnogi upitni izvori informacija te koliko je bitno osigurati istinitost informacija koje kruže na društvenim mrežama. Pojedinci koji žele biti informirani mogu nesvjesno propagirati lažne vijesti na društvenim mrežama, a pokazalo se da je udio dezinformacija i neprovjerenih informacija na tim platformama visok. Dezinformacije se s lakoćom mogu širiti na društvenim mrežama čime se ugrožava javna sigurnost. Zbog ovoga su mediji udružili snage u borbi protiv dezinformacija tako što promiču vlastite sadržaje i šire informacije koje dobivaju od pouzdanih izvora, odnosno vladinih zdravstvenih agencija diljem svijeta. Primjer ovoga mogli smo vidjeti na Twitteru, koji je zatvorio 1,5 milijuna računa na kojima se uvredljivo i manipulativno ponašalo vezano uz Covid-19.

Osim što su društvene mreže sredstvo širenja informacija, one služe i kao alat koji skraćuje vrijeme potrebno za prenošenje znanja. Istraživanja su pokazala da dijeljenje znanstvene literature društvenim mrežama povećava broj preuzimanja, upita i citiranja. Pandemija nam je istaknula svoje prednosti i nedostatke koje treba uzeti u obzir kako bismo odgovorno koristili društvene mreže prilikom širenja informacija. S jedne strane, platforme društvenih mreža pokazale su se korisnima široj javnosti kada se radi o održavanju odnosa i komunikaciji s prijateljima i obitelji kako bi se spriječila izolacija i dosada, koji su povezani s tjeskobom i dugotrajnim stresom. S druge strane, pokazalo se da rastu razine zdravstvene tjeskobe tijekom izlaganja društvenim mrežama i objavama o bolesti i pandemiji, a opterećenje s informacijama vezanima uz Covid-19 povezano je sa osjećajem kontrole, simptomima anksioznosti i ovisnošću o društvenim mrežama.

Važno je spomenuti koliko je bitno provjeravati informacije koje dijelimo na društvenim mrežama kako bismo spriječili širenje lažnih podataka, mitova i pesimističnih informacija. Oni

moгу dovesti do nepovjerenja prema autoritetima, istraživačima i medicinskim stručnjacima, ali i do emocionalnog preopterećenja, stresa te uzrokovati pojavu anksioznosti, depresije i drugih mentalnih bolesti. Treba se potruditi u borbi protiv lažnih vijesti te poboljšati online iskustvo i utjecaj lažnih vijesti na nas. Otkriće da korištenje društvenih mreža može pridonijeti psihijatrijskim poremećajima moglo bi se pripisati činjenici da se ljudi više oslanjaju na društvene mreže i da preko njih dobivaju više informacija o pandemiji. Osim što se treba boriti protiv dezinformacija na društvenim mrežama, važno je podupirati i ostvarivati ideju da bi intervencije javnog mentalnog zdravlja trebale biti službeno integrirane u planove pripravnosti javnog zdravstva.

Budući da pandemija Covid-19 utječe na ljude diljem svijeta, ključno je za istraživače da provedu istraživanja koja se bave posljedicama pandemije na mentalno zdravlje kako bi se ublažile nevidljive štete dosad nanosene općoj populaciji, ali i kako bi bili spremni na moguće slične scenarije u budućnosti. Dubinsko poznavanje upotrebe društvenih mreža može doprinijeti boljem razumijevanju mentalnog zdravlja u kontekstu pandemije.

7. Literatura

1. Abbas J. , et al. (2021) »The Role of Social Media in the Advent of COVID-19 Pandemic: Crisis Management, Mental Health Challenges and Implications«, *Risk Management and Healthcare Policy*, vol. 14: 1917-1932, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8126999/pdf/rmhp-14-1917.pdf>
2. Ahmed S. (2020) »Letter to the Editor: Social Media Is a Double-Edged Sword in the COVID-19 Pandemic«, *Journal of Korean Medical Science*, vol. 35(29): 1-3, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7384897/pdf/jkms-35-e270.pdf>
3. Asmundson, J. G. G., Taylor, S. (2020) »How health anxiety influences responses to viral outbreaks like COVID-19: what all decision-makers, health authorities, and health care professionals need to know«, *Journal of Anxiety Disorders*, vol. 71: 1-2, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7271220/pdf/main.pdf>

4. Brailovskaia J., Margraf J. (2021) »The relationship between burden caused by coronavirus (Covid-19), addictive social media use, sense of control and anxiety«, *Computers in Human Behavior*, vol. 119: 1-6, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7994028/pdf/main.pdf>
5. Chan A.K.M. et al. (2020) »Social media for rapid knowledge dissemination: early experience from the COVID-19 pandemic«, *Anaesthesia*, vol. 75(12): 1-4 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7228334/pdf/ANAE-9999-na.pdf>
6. *Coronavirus death toll*, Worldometer, <https://www.worldometers.info/coronavirus/coronavirus-death-toll/> (stranica posjećena: 8. kolovoza 2022.)
7. Cover, R., Haw, A., Thompson, J.D. (2022) *Fake news in digital cultures: Technology, populism and digital misinformation*, Bingley: Emerald Publishing Limited
8. *Digital 2022: Global overview report* (2022) Datareportal <https://datareportal.com/reports/digital-2022-global-overview-report> (stranica posjećena: 11. srpnja 2022.)
9. Depoux A. et al. (2020) »The pandemic of social media panic travels faster than the COVID-19 outbreak«, *Journal of Travel Medicine*, vol. 27(3), <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7107516/pdf/taaa031.pdf>
10. Dokler A. (2020) *Što je infodemija i kako se u njoj snaći?*, Medijska pismenost, <https://www.medijskapismenost.hr/sto-je-infodemija-i-kako-se-u-njoj-snaci/>, (datum objave: 14. srpnja 2020.)
11. Duffy, A., Tandoc, E., Ling, R., (2019) »Too good to be true, too good not to share: the social utility of fake news«, *Information Communication and Society*, vol. 23(13)
12. Ellison, N. B., Boyd, D. (2013). »Sociality through Social Network Sites«, u: W. H. Dutton (ur.) *The Oxford Handbook of Internet Studies*, Oxford: Oxford University Press, str. 151-172
13. *Epidemije i pandemije*, Civilna zaštita, https://civilnazastita.gov.hr/UserDocsImages/CIVILNA%20ZA%20C5%A0TITA/PDF_ZA%20WEB/Epide%20mije%20i%20pandemije_bro%20C5%A1ura%20A5%20-%20web.pdf (stranica posjećena: 21. lipnja 2022.)
14. Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat> (stranica posjećena: 4. kolovoza 2022.)

15. Gao J. et al. (2020) »Mental health problems and social media exposure during COVID-19 outbreak«, *PLOS One*, vol. 15(4): 1-10, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7162477/pdf/pone.0231924.pdf>
16. González-Padilla D.A, Tortolero-Blanco L. (2020) »Social media influence in the COVID-19 Pandemic«, *International Brazilian Journal of Urology*, vol. 46(1): 120-124, <https://www.scielo.br/j/ibju/a/nV6DpnQf7GWYrd94ZcHQBWz/?format=pdf&lang=en>
17. Gottlieb M, Dyer S. (2020) »Information and Disinformation: Social Media in the COVID-19 Crisis«, *Academic Emergency Medicine*, vol. 27(7): 640-641 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7300599/pdf/ACEM-9999-na.pdf>
18. Grbavac, J., Grbavac, V. (2014) »Pojava društvenih mreža kao globalnog komunikacijskog fenomena«, *Media, Culture and Public Relations*, vol. 5: 206-219, <https://hrcak.srce.hr/file/188969>
19. Hayek, C.K., Secondary Traumatic Stress Overview, https://edn.ne.gov/cms/sites/default/files/u1/pdf/21TR3%20%20Hayek.Secondary%20Traumatic%20Stress%20Overview.Hayek_.pdf
20. Kouzy et al. (2020), »Coronavirus Goes Viral: Quantifying the COVID-19 Misinformation Epidemic on Twitter«, *The Cureus Journal of Medical Science*, vol. 12(3), <https://www.cureus.com/articles/28976-coronavirus-goes-viral-quantifying-the-covid-19-misinformation-epidemic-on-twitter>
21. Kushner, J. (2020) »The role of social media during a pandemic«, *Khoros*, <https://khoros.com/blog/social-medias-role-during-covid-19>
22. Lima, D.L. et al. (2020) »Social media: friend or foe in the COVID-19 pandemic?«, *Clinics Journal*, vol. 75, <https://www.scielo.br/j/clin/a/ysWGLdrdtpNmQjGOVkbRMTH/?format=pdf&lang=en>
23. Limaye R.J. et al. (2020) »Building trust while influencing online COVID-19 content in the social media world«, *Lancet Digital Health*, vol. 2(6): 277-278, <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2589-7500%2820%2930084-4>
24. Obiała J. et al. (2021) »COVID-19 misinformation: Accuracy of articles about coronavirus prevention mostly shared on social media«, *Health Policy Technology*, vol: 10(1): 182-186, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7603966/pdf/main.pdf>

25. Özdemir, Ö. (2020) »Coronavirus Disease 2019 (COVID-19): Diagnosis and Management«, *Erciyes Med Journal*, vol, 42(3): 242-247
26. Pacepa I.M., Rychlak R.J. (2013) *Disinformation: Former Spy Chief Reveals Secret Strategies for Undermining Freedom, Attacking Religion, and Promoting Terrorism*, Chicago, WND Books
27. Pariser E. (2011) *The filter bubble: what the Internet is hiding from you*, New York: Penguin Press
28. Shannon, C.E., Weaver, W. (1964) *The mathematical theory of communication*, The University of Illinois Press
29. Tóth, T. (2002) *Podjela informacija po vrsti na primarne, sekundarne i tercijarne*, Zagreb
30. Vosoughi, S., Roy, D., Aral, S. (2018) »The spread of true and false news online«, *Science*, vol. 359 (6380): 1-55
31. Wang C. et al. (2020) »Immediate Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China«, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, vol. 17(5): 1-25, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7084952/pdf/ijerph-17-01729.pdf>
32. Winston, B., Winston, M. (2021) *The Roots of Fake News: Objecting to Objective Journalism*, New York: Routledge
33. Zhao, N., Zhou, G. (2020) »Social Media Use and Mental Health during the COVID-19 Pandemic: Moderator Role of Disaster Stressor and Mediator Role of Negative Affect«, *Applied Psychology: Health and Well-Being*, vol. 12(4): 1019-1038, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7536964/pdf/APHW-9999-na.pdf>